

SZŰCS JENŐ

Nándorfehérvár és a parasztság

Az a konkrét kérdés, amelynek megválaszolására kísérletet kell tennem, így hangzik: mi készítette cselekvésre a jobbágyokat (szám szerint mintegy 20—40.000 parasztot), akik 1456 júliusában Nándorfehérvár alá sereglettek, hogy megvédjék azt az országot, amelynek politikai jogaiból ki voltak rekesztve? E probléma mindenekelőlt megköveteli a nándorfehérvári diadal előzményeire és lefolyására vonatkozó forrásoknak az adott szempontból való részletes kritikai elemzését, ugyanakkor azonban — minthogy a konkrét kérdés csak szélesebb összefüggéseibe ágyazva válaszolható meg — mindazoknak az ideológiai tényezőknek a számbavételét és analizisét, amelyek a XV. században a parasztságot tudatilag befolyásolhatták és a török támadás ellen mozgósíthatták. Vizsgálatra szorul egyszersmind az a válasz, amit marxista történetírásunk korábban adott e kérdésre, hogy ti. országos méretű népi megmozdulás zajlott le 1456-ban, melynek alapja a népi tömegek hazaszeretete, a haza védelmének eltökélt szándéka volt. Mindez egy hosszabb tanulmány megírására készítetett. Minthogy a teljes szöveg előreláthatólag nyomtatásban napvilágot fog látni, ezúttal elégségesnek látszik, ha az elemzés és bizonyító eljárás mellőzésével csak a konklúziók rövidre fogott ismertetésére szorítkozom.*

1. A haza fogalma, a hazaszeretet meghatározott, aktivitásra készítő érzelmi motívumok és gondolati elemek összességét jelenti, amely egyrészt egy egész társadalmi közösség, és pedig vagy az államhatárokkal, vagy legalább is az etnikai határokkal körvonalazható terület valamennyi tagjával való összetartozás- és közösségtudatot, ezen túlmenően pedig e közösség aktív vállalását, érdekeinek való önkéntes alárendelődést, sőt áldozathozatalt tételez fel. Rendelkezhetett-e a középkor századainak parasztsága ezzel a fajta közösségtudattal és -szemlélettel, amely *egységben* hajlandó látni önmaga szűkebb közösségét és saját földesurát éppúgy, mint távoli vidékek legalább azonos nyelvet beszélő parasztjait, földesurait és városi polgárait egyaránt, s e közösségtudata lehetett-e olyan *erős*, hogy primér módon befolyásolta tetteit? A hazaszeretetet csak abban az esetben tételezhetjük fel egyéni vagy kollektív tettei forrásául, ha e kérdés mindkét felére igennel felelünk. E feltételezéshez azonban meg kellene tudni magyarázni e kollektív tudat geneziséjét is. A feudalizmus kialakulása és az államalapítás utáni évszázadok eltelté azáltal, hogy a társadalmat merőben ellentétes érdekű osztályokra tagolta, s éppen az *érdekkülönbségeket* helyezte előtérbe, feltehetően nem rombolta szét ugyan teljesen a jobbágyság, a nép gondolatvilágában a nemes

*A tanulmány gépelt szövege a vita résztvevőinek rendelkezésére állt; átdolgozott és kibővített formában *Nemzet, haza, parasztság Hunyadi korában* címmel a tervek szerint külön kötetben lát napvilágot.

és paraszt közös eredetének emlékei (amit a közös nyelv fenntartott), tehát valamiféle összetartozásának tudatát, de kétségtelenül mint a tényleges osztályviszonyok, a gazdasági, társadalmi és jogi alávetettség tényezői nehezen összeegyeztethetőt, erősen elhomályosította. Ugyanakkor természetesen a középkori parasztsága anyagi, társadalmi létében, elszigetelt életformájában egyetlen mozzanatra, érdekre nem lehet rámutatni, ami egy olyanfajta közösségtudatot táplált volna, hogy pl. a felvidéki jobbágy közösséget érezzen a délvidéki nemessel! A parasztság bizonyos etnikai hagyományok őrzője és konzerválója, de szükségszerűen nem hordozója a „nemzethez” és „hazához” fűződő gondolati elemeknek, amelyek *politikai* fogalmak. A parasztság politikai tudatát, mint ismeretes, mindig átkölcsezőtt és saját ösztönös osztálycéljai érdekében magyarázott és átalakított ideológiai elemek alkotják. A nemesek és parasztok közös hazájának gondolata nem sarjadhatott tehát a parasztság „sui generis” eszmévilágából, azt azonban meg kell vizsgálni, hogy a korszakban a „nemzet” és „haza” fogalmaikhoz fűződő gondolati anyag nem juthatott-e el a parasztsághoz, ahol aztán átformált, kiszélesített értelemben esetleg tettekre készítő energiává alakulhatott át.

2. A „natio” és a „patria” fogalmainak fejlődéstörténete a XIII. századtól a XVI. század elejéig azt mutatja, hogy a kor kifejlődő „nemzettudata” a *rendi fejlődés* velejárója és tükrözője, amely nemcsak hogy a különböző gazdasági, társadalmi és jogi állású osztályok, rétegek közti közösség gondolatának kialakítására nem alkalmas a maga közvetlen formájában, hanem éppen ellenkezőleg, alapvető rendeltetése és funkciója a nemesség és a „nemtelenek” közti szakadék hangsúlyozása. A „natio” és az ennek érzelmileg színezett változata, a „patria” fogalmaikhoz fűződő gondolatkör alakulása a XIII. századi Gesta átdolgozójától és Kézaitól kezdve Thuróczyig és Werbőczyig az előbbi megyei keretek közt, majd országosan szervezkedő széles köznemesi réteg politikai törekvéseinek és kollektív tudata fejlődésének függvénye. Ahogy kifejlett formájában, már a XV. században megjelenik: a hunoktól származó, hátor, harera hivatott, „szittya erényekkel” rendelkező közös erkölcsökkel és szokásokkal bíró „*magyar nemzet*” nem más, mint a historizáltan önmagát a magyarsággal azonosító *nemesség összessége*, amelybe nem tartozik bele a hun-szittya erények híjával való (gyávasága és alacsonyrendűsége miatt az ősi „communitasból” kitesztott) parasztság, de a „kereskedést és más közönséges foglalkozásokat” űző városi polgárság sem. A *haza* azonos azzal a területtel, amelyre e „natio” hatalma kiterjed. A nemesi *politikai-nemzet* — vagy ennek érzelmi színezetű rokonfogalma, a „haza” — ezek a XV. században legáltalánosabban közkézen forgó fogalmak és a hozzájuk fűződő gondolati anyag tehát a parasztság számára elfogadható és azt mozgósító eszmék nem lehettek.

3. Megjelenik ugyan a humanizmus hatására a XV. század közepén a nemzet és haza szélesebb értelmezése is, amely minden nemű és kondíciójú népet elvileg belefoglal a nemzetbe („akiknek egy a hazájuk, azonos az érdekük”), ez a gondolat azonban a jelek szerint csak egy, akkor még igen szűk körű magas humanista értelmiség, Vitéz János körének sajátja. E *humanista patriotizmus* azonban aligha találhatta meg az utat a néphez. A XV. század dereka világi értelmiségének középső és alsó rétegéhez (amely esetleg efféle gondolatokat a parasztságnak közvetíthetett volna) nem jutott el még a humanizmus: a „*deákság*” zöme famíliáris szolgálatban állt, patrónusa érdekeit képviselte és fejezte ki, ha pedig magasabbra emelkedett, a nemesi nacionalizmus szószólója lett. Az e réteg legalsó szintjén élő vándorló, kóborló deákok, vágánsok — akik a parasztsággal leginkább érintkeztek — nem kapcsolódtak sem a nemesi, sem a humanista nemzettudathoz.

dathoz. A nép tudatát leginkább befolyásoló értelmiség, a *világi papság vagy a szerzetesek* ideológiájában természetesen nem volt helye a nemzetre vagy a hazára való apellálásnak. Mintegy félévszázaddal későbbre, a XV. és XVI. század fordulójára tehető csak annak a folyamatnak a kezdete, hogy az egyháziak, főként a kolduló- és prédikáló rendek önkénytelenül is átveszik az akkor már a köztudatot erősen uraló nemesi nacionalizmus gondolati anyagából azokat az elemeket, amelyek hozzájárulhatnak a nép megnyéréséhez a török elleni harcra (Laskai Osvát egyik prédikációgyűjteménye a nemesi hun-szittyá nemzet attribútumait már a népre alkalmazva adja elő).

4. A parasztság tudatának befolyásolására két, egymással könyörtelen harcban álló erő hatott eredményesen és tömeges méretekben: a *hivatalos egyház és az eretnek* (e korban a *huszita*) *ideológia*. Az utóbbi Magyarország egyes részein elsősorban a parasztság egyház- és földesúrellenes, antifeudális osztályharcára hatott, és semmi nem mutat arra, hogy „nemzeti” vagy „hazafias” irányban játszott volna tudatosító szerepet, mint szülőhazájában, Csehországban, ahol a városi és falusi német elnyomók és egyébként, a kereszténység és a vallás nevében fellépő ellenség (Zsigmond keresztshadai) ellenében alakult ki a „nyelvnevezet” fogalma; emellett a kérdéses időszakban, éppen az 1440—50-es években az egyház terrorja miatt a huszita eretnekség Magyarország déli részein is — a jelek szerint — elerőtlenedett. Magyarország függetlenségét e korban egy olyan ellenség fenyegette elemien, amely ellen elégséges volt a hagyományos keresztény, vallási agitáció. Ehhez megvolt az egyháznak a maga széles szervezete, mindenekelőtt — a veszélyeztetett déli részeken — a kolduló- és prédikálórendek formájában. Az egyházat és a feudális rendet e korban két elemi veszély fenyegette, s mindkettő elsősorban az ország déli részein: az eretnekség és a török. E kettős fenyegetettség magyarázza éppen a század 30—50-es éveiben, hogy nagyrészt az államhatalom és a legnagyobb birtokosok aktív közreműködésével elszaporodnak és megerősödnek a koldulórendek (főleg a franciskánusok) kolostorai a déli részeken, s ugyanakkor eredményesen bontakozik ki a szerzetesi reform (az observantia) ügye: a nép nyelvén prédikáló, szegénységükkel s bizonyos szociális demagógiával a nép bizalmához férköző mezitlábás barátok egész szellemi hadseregére volt szükség. A katolikus egyházat több, egymással összefonódó probléma elé állította az állandósult török veszedelem — ahogy azt a néhány évtizeddel későbből fennmaradt prédikációmintákból rekonstruálni lehet —, és sajátos érdekévé tette a török kérdéssel való foglalkozást, a törökellenes hangulat szítását. A török beütések az egyháznak nemcsak anyagi, hanem szellemi hatalmát is veszélyeztették; a csapásokat elszenvedő nép kételkedni kezdett az isteni gondviselésben, az egyház tanításainak hitelében; ennek nyomán hajlamossá vált különféle eretnekségek befogadására. Itt az eredete a katolikus agitációban a török és az eretnek veszedelem tipikus fogalmi egységének. Ezen túl a török kérdéssel kapcsolatban a szerzetesi agitáció két mag köré csoportosult. A török veszélyt egyrészt felhasználta arra, hogy az egyháznak a híveken való hatalmát megerősítse, azaz azt bizonygatta, hogy a csapásokat isten joggal róttá a népre, hogy bűnbánatra és az anyaszentegyházhoz való nagyobb hűségre serkentse. Másrészt tekintélyi és logikai érvekkel bizonygatta, hogy a török „végső pusztulását” megelőzően (ami az Írások szerint be fog következni, de időpontját nem adott meg tudni) a részleges és átmeneti összeesapásokra szükség van, a harcoknak értelmük van. Ezáltal erőteljesen hozzájárult egy keresztény, *vallásos színezetű törökellenesség* felszínre tartásához. Irodalmunk XV. századi emlékei kivétel nélkül azt támasztják alá, hogy a törökellenes köztudat nem „nemzeti” jellegű érvek, hanem e tipi-

kus keresztény — a török és eretnek veszélyt fogalmilag összekapcsoló — török-ellenesség fogalmai közt mozgott. A parasztság ennek hatása alatt állt nap mint nap.

5. A nándorfehérvári győzelem előzményeit és körülményeit megvilágító források elemzése, a kereszttestoborzás és gyülekezés kronológiájának részletes rekonstruálása egyértelműen arra mutat, hogy 1456 nyarán *nem mozdult meg a nép országosan*, holott a keresztet országosan hirdette meg Kapisztrán 1456 február közepén. A kereszties paraszthad túlnyomó többsége július 4. és 14. közt, néhány nap alatt gyűlt egybe a vár már megkezdett ostromának hírére, és pedig a *közeli délvidéki megyékből* (feltehetően főleg Baranya, Bács, Bodrog, Csanád megyéből), ahol Kapisztrán és az obszerváns keresztiesek előzetesen prédikáltak és megjelölték a jelentkezőket a kereszt jelével. A kereszties sereg túlnyomórészt magyarokból állt, akik azonban nem azért siettek a szorongatott várhoz, mert magyarok voltak, hanem mert mint *katolikusokat* szervezték meg őket; ez volt az oka, hogy a vár közvetlen környékének nem magyar parasztsjai viszonylag kevesen vettek részt a védelemben; az obszervánsok a „szakadár” szerbeket és románokat nem toborozták a kereszties seregbe. Ennek megfelelően alakult a sereg egész összetétele; az egyes csapatok plébánosok vagy ferences barátok vezetésével gyülekeztek, s a koldulórendek szentjeit ábrázoló zászlók alatt mentek hareba, a „Jézus” csatakiáltással. Magyarországot és egész Európát e 20—40 000 felkelt délvidéki paraszt mentette meg 1456-ban, nemcsak tömegeivel, hanem — amint a források ezt egybehangzóan vallják — a védelem fordulópontjain tanúsított különös bátorságukkal, harci kedvükkel és merészségükkel.

6. Az elmondottak együttesen azt támasztják alá, hogy a közvetlenül veszélyeztetett s a töröktől már nemegyszer sanyargatott vidékek parasztságát az a nyilvánvaló elemi vágy mozgatta meg 1456-ban, hogy asszonyát, házát, jószágát biztonságban tudja, legalább azzal rendelkezék békességgel, amit a földesúr nem vesz el tőle. Ideológiai mozgatóerőként egyedül a vallás, a vallásos színezetű törökgyűlölet játszott szerepet. A hazaszeretet aktivizáló eszméi nem játszottak — nem játszhattak — szerepet még a XV. század derekán, mert ez a fogalomkör e kor parasztságának tudatvilágában nem volt jelen, feltételezése anakronizmus; éppen ez világítja meg, miért nem lehetett szó országos népfelkelésről Nándorfehérvár kapcsán. Az ország megvédésének szándékát — ha ideológiai mozgatóerőkről szólunk — éppúgy kizárólag vallási eredetű és színezetű gondolati motívumok táplálták, ahogy a kor parasztsága sajátos antifeudális osztálycéljait is csak a vallástól kölcsönzött gondolatok átformálásával ill. eretnek vallási tételek alkalmazásával tudta kifejezni, s antifeudális küzdelmeit is ezek jegyében vívta.